

«Сүнгэр улусы (оройон)» муниципальны оройон
«Бордоң орто уопсай уерхтэйн оскуолаты» муниципалный казиний уопсай уерхтгүйн тарилгэлтэй

Керүүлмөн:
МХ муниципал
Атырдах ыйын «__» күнү 2016с.

«Сенсебүүн»
дирекстри усрэх чадыгтар согбуйлааччы
Петрова /Петрова Л.Н./
Атырдах ыйын «__» күнү 2016с.

«Банкогтэйн»
одувалын директора
Григорьев /Григорьев В.Т./
Атырдах ыйын «__» күнү 2016с.

**«Саха сирин иорууттарын култуураты»
улэ программаты**

учуутал: Петрова Л.Г.
жыллас: 8 жыллас
«Терүү култуура» учебник-хрестоматия. Автор Яковлева М.П. 2013 сый.
Саха сирин терүү омуктарын култуураты: 5-11 жыллас.
керуллэр час: 34 час
ицелдэбэ: 1 час

	1 чинийр	2 чинийр	3 чинийр	4 чинийр
<i>Программаба керүллэр уопсай чаана</i>				
<i>Фактически мынтылтыбыт зуруук чаана</i>				
<i>Түүлбатах час (багиччинизгин ишан турган)</i>				

«Сунтаар улууяа (оройон)» муниципальной оройон
«Бордон орто уопсай уерэхтээний оскуолата» муниципальной казенной уопсай уерэхтээний тэрилтэтэ

Керулуннэ:
МХ муннъабар
Атырдъах ыйын «__» кунэ 2016с

«Сепсөнебүн»
дириектэри уерэх чааыгар солбуйгааччы
_____ /Спирова Л.Н./
Атырдъах ыйын «__» кунэ 2016с.

«Бигэргэтэбин»
оскуола директора
_____ /Григорьев В.Т./
Атырдъах ыйын «__» кунэ 2016с.

**«Саха сирин норуоттарын культурата»
улэ программа**

учуутал: Петрова Л.Г.

кылаас: 8 кылаас

«Терүүт култуура» учебник-хрестоматия. Автор Яковлева М.П. 2013 сый.

Саха сирин терүүт омуктарын култуурата: 5-11 кылаас.

керуллэр чаас: 34 чаас

нэдиэлэбэ: 1 чаас

	<i>1 чиэнпэр</i>	<i>2 чиэнпэр</i>	<i>3 чиэнпэр</i>	<i>4 чиэнпэр</i>
<i>Программа барууллэр уопсай чааыа</i>	9	7	10	8
<i>Фактически үүтүллүбүт уруок чааыа</i>				
<i>Түүлбатах чаас (бираачинэтийн ыйан турал)</i>				

Бынгаарлы суурек

Норуот уйлэргэ суппэт барба баайа – кини национальной культурын уонна искусства буолар. Оттон национальной культурын дээр олохго-дъянаахха, улэбэ-хамнааска, ой-санаа, сиэр-майгы оттунэн атын омуктартан тух да уратыны айбыта-түппута ааттаныан соп.

Саха ыгчатаа кыра сааныттан норуот торут культуратын этигэр-хааныгар инэрэн, торообут буруттан силистээх-мутуктаах, толору куттаах-сурдээх. Саха норуутун салбрын, ураанхай омугу ууhatар кини буолан тахсыахтаах. Программа сэлгээ 34 чаавын уруокка учуоттанар (нэдиэлээ 1 чаас)

Бу урэхтэн сүүэн ылан, аныгы обо мацнайгы иккис сүүех урэнэр саалыг гаранаан туслаа уруок бывытынан билибиннэрэр, урэхтэр – таажайар, инэрэр, туттарар тываайылаах «Саха сирийн норууттарын культурын» дээр ааттаах урэхтэр – ийтэр **программа суурин сяалаа:** киши айылба обото, айылба киши алабата дээр тэрүүт ейу саха оботугар туттаран инэрий; тыннаах ситимнэ киллэрий; обо аяар кенулун баардыланан – билинэн кенул аяар киши буоларыг гар кемелевуу, эдэр киши уйулбатын ууугуннары, иэйийитин сайыннары, норуота тугу айбытын сэргээн – кэрэхсээн, долгуйар – дуоуийар гына иитии.

Бу сяалаы ситиээр инниттэн туруорар **сөрүктар:**

- Обо киши буолар аналын билинэн баардыланарын ситиий;
- Удуор тынын терүттэрин ууугуннары, бигэргэтий, киппэлээн – чинэтэн, ейдетен биэрий, туттары;
- Идэ биэриитин, айдарыны таба тайланан ууугуннары, айыллан арылларга кеме буолуу;
- Кенул – дъаалы тутан киши бывытынан кишилий сайдар (бэйэнни салайынар) сатабылыг гар сяынаран ууийуу.

Урэхтэр матырыаал 5 салааба тумуллэр: олох – дъаахаа культура; итэбэл, сиэр – туом, угэстэр, субэлэр; исторический керуу; билинни культура уонна искусство сайдыыта; хотууг омуктар культураалара.

Суурин тосхол (принцип) – туруорунаар сяалаы – соругу обо кылбын ийинэн, тус тываайан, баар олохго сяынаран урэхтэн, обону бэйэтин кытынаран, улэлэтэн, айдаран-туттаран, онорторон, туттаран-хаптаран, дъарыгырдан турган ситиий.

Тэрүүт культура урэбин кедүүүн суурин бэлиэтинэн, билгэтийнэн, чинчитинэн (критерийнэн) урэнэр обо тобуллабас, сайдас, систабас туркка киирэн урэбин айымнылаахтык ылышнан саха буоларынан киэн тутта саныры, сиэрдээх бывытыта – майгыта, тэрүүт угээи күннээби олобор кенул еттунэн тутуара, айымнылаахтык туттара, ийэ тынын санаатын сатаан сайдар туруга, айылгытын, уйулбатын, отуорун обо оннугар чөл сялдьара буолар. Маны тэнэ атын омук оболорун кытта сепке, эйэ – дэмнээх, тэцнээх сяынааны.

Урэнэр кинигэ дээр чопчу ыйыллыбат. Программа ис ховоонугар сеп тубэээр научнай, популярнай, уус – уран литература, хавыаттарантан матырыаал туттууллар.

Тэрүүт культура урэбээр **обо тус улэтийн керүүнэрэ:**

- бэйэ илиитинэн тутан – хабан оноруу, айыы-тутуу;

- истии, аабыы, болбайуу, сэнээрии;
- кэпсээйин, кэпсэтииин, сэъэргээйин, сэъэргэиий;
- анаарыы, ейге керуу, сахалыы толкуйдааын;
- истибиттэн, аахпыттан, олохxo билбиттэн суройуу, толкуй суруга;
- кэтээн керен тумук оноруу, тэцнээйин, ырытыы, наардааын, ситимнээйин, чинчийи;
- айар улэ бары керунэ;
- сатаан таба меккуъэн чахчыны билии:
- тургутууларга, курэхтэргэ, керуулэргэ кыттыы.

Ол иһин бу предмети уорэтэргэ маннык тосхоллору (принциптери) тутуhabыт.

1. Норуот культуратын уунэр колуонэбээ ситимин быыыта тыыппакка, биир тиһигинэн (системанан) билиһиннэрии
2. Норуот тугу айбытын «кырааскалаан-тупсаан», «Ыраастаан» биэрбэkkэ, хайдах баарынан ыччакка тириэрдии.
3. Уорэбэи билинни кэм уустук усулуобуйатын кытта сатаан дьюорэлээн, олохxo, ойго-санааба мындыр (филосовской) сыйыаны ыччакка кордоруу

Сурун болбомто манна уурууллар уерэнээччилэр саха итэбэлин эрэ уерэппэkkэ араас омук культуратын, итэбэлин эмиэ уерэтии, билийиннэрии буолар. Бу уерэтэн обо тобуллабас, сайабас, систабас буола улаатарын ситиини.

Уерэнээччигэ сурун ирдэбиллэр:

О5о билиэхтээх, ейдүехтээх:

- Торут культура – киыи аймах барытын баайа буоларын;
- Исторический керуу;
- Хотугу этнографияны;
- Саха итэбэлин, сиэр-туому, угэстэри;
- 60-70 сс. самодеятельный искусство сайдытын;
- Илии ононугун сайдытын;

О5о сатыахтаах:

- О5о норуот айымнытын хомуйар, суройар, уерэтэр, чинчийэр идэни бавылыахтаах;
- Эбии матырыяал булан аабыахтаах;
- Дьон иннингэр санаара, санааны аьбастык, толору этэ уерэниэхтээх;

ҮЧЧАТ – саха сайдар кэскилэ. ҮЧЧАККА АЙЫЫ ТЫНЫНЫН ИНЭРДЭХПИТИНЭ, саха инникитин дабаны саха буолан сайдар кэскиллэнэр. Национальной культура – киын аймах барытын баайа. Норуот олоххо – дъянаахха, улэбэ – хамнаска, ей – санаа, сиэр – майгы, еттуунэн атын омуктартан тухай уратытын айбыта – туппута барыта ааттанар.

8 КЫЛААСКА КАЛЕНДАРНАЙ – ТЕМАТИЧЕСКАЙ БАРЫЛЛААНЫН БЫЛААН.

№ п/п	Уруок темата	Чаас	Үөрэнээччи билиитин ирдэбиль	Хонтууро л көрүнэ	Дьиэбэ сорудах	Ыытыллар күнэ- дыла	
						былаан	факт
1	Кирии уруок. Торут культура – киын аймах барытын баайа	1	Барбыты хатылааын, бу сылга уорэтиллэр темалары билийннэрий	ИО	Суверенитет кунугэр тема талан бэлэмнэний	06.09.	
I салаа. Исторический керуу							
2	Нуучча государствотын састаабыгар кирии	1	П.Бекетов, С.Дежнев, Абакаяда о.д.а. Нуучча государствотын састаабыгар кирии учугэй, итэбэс оруттэрин быяарсыы. Дъяваах хомуйуута, сурэхтээйин	ПР	Аабыы 4-7 с.	13.09.	
3	Саха сиригэр нууччалар кэлиилэрин уорэтии сана хайысхата	1	Иван Галкин этэрээтэ, казактары утары сэриилээийн.	ИО	Конспект 8-9 с.	20.09.	
4	Тыгын Дархан	1	Ил государствотын тэрийэр, Саха омугун сомоболуур сыйаллаах киын буоларын оидотуу.	СР	Далан «Тыгын Дархан» романыттан быя тардан аабыы	27.09.	
5	Тыгын Дархан олобо, уруулара	1			20 с. сорудабы толор	04.10.	
6	Саха Степной Думата	1	Степной Дума саха олобор-дъянаабар суолтата Бэйэни салайыны суолтата, Бастакы Степной Дума, уурааба. И.Е.Мигалкин диэн кимин быяарсыы.	БО	Эбии литератураны аах. Борисов А. Степная Дума – первый опыт якутского парламентаризма// Илин, 1997, № 1-2	11.10.	
7	Степной Дума тэриллийтэ – кэм-кэрдии ирдэбиль	1		ИО	Таблицаны онор. Хонтуруулунай улэбэ	18.10.	

					бэлэмнэн.		
Хотугу этнография.							
8	Хотугу этнография.		Этнография дээн түгүн бываары;	ПР	Аабы 23-27 с.	25.10.	
9	Тумуктуур уруок	1		КР	Торут культура ба съыланнаах эбии матырыаалы аах, бэлэмнээ	01.11.	
2 чиэппэр.							
10	Арба5астаах аарыма	1	Бастакы мамонт костуутэ.		28 с. соруда5ы толор	15.11.	
11	Ымыйахтаах культурата	1	Культуралар солбайсуулара, симэлийбит норуоттар. Норуот норуоттан уратытын ойдотуу. Биллиилээх дьонноро	ИО	Болобунэн 1 омугу талан уратытын кэпсииргэ бэлэмнээн	22.11.	
12	Хотугу омуктар олохторо-дъявахтара. Хотугу норуоттар тацнаар танастара ойуулара-бичиктэрэ	1		СР	38с. таблицаны ситэр	29.11.	
13	Хотугу омук суруйааччылара. Д.Н.Апросимов «Куралай Кустук»	1		ЛР	Айымныларын аах.	06.12	
14	П.С. Степанов-Ламутский «Сир иччитэ»	1		СР	Айымныларын аах.	13.12.	
III салаа. Саха итэ5элэ, сиэр-туом, угэстэр.							
15	Астрология. Танха	1	Ойдобулэ. Суолтата. Коруннэрин бываары.	ПР	Танха 1 корунун талан кэпсииргэ бэлэмнэн	20.12.	
16	Тумуктуур уруок	1		СР		27.12.	
3 чиэппэр.							
17	Тыл куульун итэ5эйни	1	Алгыс, кэс тыл, кэриэс тыл, анда5ар, кырыыс уратыларын ойдотуу. Тыл иччитин, сэтин туунан кэпсэтийни	ИО	Толкуй сурук «Тыл кишихэ дайар куульэ»	17.01.	

18	Бит-билгэ.	1	Буолбуута таба сыаналыырга, тумук онорорго, сэрэйиигэ, сылыктаан коруугэ холонуу		Эбии матырыяалы аах, туян	24.01.	
19	Туул дийн тугуй. Утуйуу сиэрэ-туома	1	Бэйэни иитинии, салайыны, сиэрдээх буолуу туунан кэпсэтии	ПР	Аа5ы 65-66 с. С.66 сорудабы толор	31.01.	
20	Сую. Ото коруу			ИО	Суругунан улэ «Мин суону тутуабын дую?»	07.02.	
21	Сую. Ото коруу	1				14.02.	
IV салаа. 60-70 сс. самодеятельный искусств сайдыыта							
22	Сахалыы ырыя сайдыыта	1	Норуот ырыатын коруннэрэ, уратылара. Норуот таптыыр мелодистара О.Иванова, В.Андросов, В.Ноев, Н.Бойлохов, А.Варламова, Г.Шахурдина о.д.а. тустарынан билии	ИО	1 мелодибы, ырыаыты талан кэпсииргэ бэлэмнээ	21.02.	
23	А.Алексеев, О.Иванова – Сидоркевич – саха мелодист-ырыаыттара	1		ПР	60-70 сс. сахалыы ырыалары истии	28.02.	
24	Саха сирин музейдара	1	Саха сиригэр музей сайдыыта, коруннэрэ.	СР	Конспект	07.03.	
25	Черкеехтее5у «Саха сиригэр политсылка» музейа.	1	Саха сиригэр музей сайдыыта, коруннэрэ. Музей сайдытыгар орууллаах дьоннор: С.Омolloон, К.Уткин, К.Чиряев, И.Алексеев о.д.а	ПР	эбии матырыяалы аах, бэлэмнээ	14.03.	
26	Тумуктуур уруок	1				21.03.	
VI чиэнппэр							
27	Улуус музейдара	1		ИО	Кэпсэтии, музейга сыйдьыы	04.04.	
28	Аан дойду норуоттарын хомустарын (варганнырын) музейа	1		ИО	Эбии матырыяалы аах, бэлэмнээ	11.04.	

	Илии оногуугун сайдыыта.						
29	Илии оногууга сайдыыта	1	Норуот маастардара, оногуктара. Дъахтар киэргэлэ-симэ5Э харыстырыр аналын кэпсэтийни, ойуутун-мандарын корунун уорэтийн	СР		18.04	
30	Б.Ф.Неустроев-Мандар уус	1		ИО	Конспект	25.04.	
31	С.И.Гоголев – Амынныкы уус	1		БО	эбии матырыяалы аах, бэлэмнээ	2.05.	
32	Нээлийэх уустара, уран тарбахтаахтара	1		ПР	Билсии, улэлэрин керуу, ырытыы	09.05.	16.05.
33	«Сардаана» фирма улэтэ	1		ЛР	«Оркон ой» курэ5Эр бэлэмнэний, турдары быаарыы	23.05.	
34	Сыллаабы барбыты тумуктуур уруок	1	«Оркон ой» курэх, торут культура предметигэр о5о билиитин, тавымын быаарыы	ФО	Каникул соруда5а	30.05.	

Туттуулар литература:

- М.А. Попова «Саха терүт культурата» (олох – дъаях культурата) 1 чааья, Дь., 1993
- «Хотугу омуктар олохторо, культуралара» 1 чааья
- Васильев П.К., Федоров И.Г. «Ойуу тылдыыт» 5 – 9 кылаас. Дь, 1998с.
- Саха терүт культурата, Дь, 1996
- «Саха терүт культурата» 1- 5 чааья, Дь. 1994с
- М.П.Яковлева «Терүт культура» 8 кылаас, Дь. Бичик. 2013с.